

לא מין אחד הם. ועל אף ששניהם הם בכלל הירקות שיוצאים בהם ידי מרור, הרי הם כלאים זה בזה. וקשיא לרב.

וכי תימא לתרץ, דכולהו מינים השנויים במשנה הנ"ל, בהרדי קתני להו, ואף אם אינם מאותם הזוג, אינם כלאים זה בזה — הא ליכא למימר הכי.

דהא אמר רב עצמו: זוגות זוגות קתני במשנה. ודוקא שנים שמאותו זוג אינם כלאים זה בזה.

ומשנינן: מאי "נזרעין בערוגה אחת" דאמר רב [בכל הירקות היוצאים בהם למרור]? — לא קאמר שנזרעים בערבוביה. אלא נזרעין כהלכתן! ולעולם, מינים שונים הם. ואין לזרעם אלא כהלכות כלאים. דהיינו במרחק כזה שבו שאין הם יונקים זה מזה. כגון בפזיזר של חמשה מינים על שטח של ששה טפחים על ששה טפחים.

ומקשינן: הרי דין נזרעין כהלכתן תנינא לט-ב כבר. דהא תנן: ערוגה שהיא בגודל ששה טפחים על ששה טפחים, זורעין בתוכה חמשה זרעונים מחמישה מינים שונים. ארבע מהם, על ארבע רוחות, כל מין בגבול רוח אחרת, ומין אחת באמצע! נמצא מרחק של ג' טפחים לפחות בין מין למין. ובמרחק זה אין הזרעים יונקים זה מזה⁽¹⁾.

תליא מילתא. אבל התוספות כתבו דלא יתכן לפרש כן. דהא משמע בשבת [פה א], דד' דארבע רוחות, נזרעים באמצע כל רוח, ולא בקרנות. ונמצא דכל אחד רחוק מהאמצע ג' טפחים. הרי דשיעור היניקה הוא ג' טפחים. ואם כן, יזרע ט' זרעים. ג' שורות של ג' ג'. והיה רחוקים זה מזה ג' טפחים.

אמר ליה: מדאיתקש למצה, הרי הוא דומיא דמצה. מזה מצה באה ממינין הרבה [חמשת מיני דגן], אף למרור יוצאים במינין הרבה.

אמר רבה בר רב הונא אמר רב: כל הירקות שאמרו חכמים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, הרי הם נזרעים בערוגה אחת! וקא סלקא אדעתין, דאינם כלאים זה בזה, משום שכולם ממין אחד הם. ולא אסרה תורה אלא זריעת שני מינים יחד.

והוינן בה: למימרא דלית בהו משום כלאים? —

מתיב רבא: תנן: חזרת רגילה וחזרת גלין, מין אחד הם. לפיכך הם נזרעים יחד, ואינם בזה משום איסור כלאים. וכן עולשין ועולשי שדה, כרישין וכרישי שדה, כוסבר וכוסבר שדה, חרדל וחרדל מצרי, ודלעת המצרי ודלעת הרמוצה [דלעת מרה, שצריך למתקה ברמץ] — כל זוג וזוג מהם בפני עצמו נזרע יחד. לפי ששני הירקות שבו, אינם כלאים זה בזה! ואף ששם האחד הוא שם הירק עצמו בלא שם לוואי. והשני קרוי בתוספת שם לוואי [כגון "חזרת גלין" או "עולשי שדה"], מכל מקום מין אחד הם.

אלמא, דוקא שניים שבכל זוג, כגון "חזרת" ו"חזרת גלין", אין [אינם כלאים זה בזה]. אבל חזרת ועולשין שמשני זוגות שונים הם,

יוצאים במרור שאינו ראוי לאכילה. וצריך עיון מסוגיין. וברש"י בסוכה יג ב איתא, דמרור לאו מאכל אדם הוא. אלא שכבר כתבו התוספות שם, דהגהה היא בדברי רש"י, וטעות היא. שהרי להדיא כתב כאן דאוכלא בעינן.

1. רש"י. וכן היא דרכו בכל הסוגיה, דביניקה

להשמיענו, דנזרעת עם ארבעה מינים אחרים בערוגה אחת של ששה על ששה. משום דסלקא דעתא אמינא, הואיל וסופה של החזרת להקשות, שהקלח שלה מתקשה ונעשה עבה, נתיב לה רווחא טפי, ולא יהיה די במרחק של ג' טפחים בינה לבין מין אחר.

ומוכחין כהאי סברה: וכי לאו אמר רבי יופי בן רבי הנינא: קלח של כרוב שהוקשה, מרחיבין לו מקום של בית רובע! ולא סגי ליה בהרחקת ג' טפחים, אלא מרחיקים ממנו מין אחר מכל צד מרחק של בית רובע [שיעור מקום זריעת רובע קב. וחשבון מקום בית רובע הוא על בסיס חשבון בית סאתיים. שמצינו בחצר המשכן, שהיתה מאה אמה על חמישים אמה, והיה בה שיעור בית סאתיים].

אלמא, כיון שסופו של הכרוב להקשות, יהבינן ליה רווחא טפי. והוה אמינא, דהכי נמי בחזרת. שמשום שסופה להקשות ולהתעבות, נתיב לה רווחא טפי. קא משמע לן רב, דסגי לה בפזור של חמשה זרעונים לערוגה של ששה על ששה.

שנינו במתניתין: יוצאין בהן בין לחין בין יבשין!

אמר רב חסדא: לא שנו כן, אלא בקלח שלהם. שאף ביבשותו, עדיין נותר בו טעם המרור. אבל בעלין שלהם, כשהם לחין, אין [יוצאים בהם]. אבל כשהם יבשין, לא יוצאים בהם! לפי שכבר אין בהם טעם, וכעפר בעלמא הם.

ומקשינן: והא מדקתני בספא, "ויוצאין בקלח שלהן", מכלל דרישא בעלין מיירי!

ומאחר דמשנה ערוכה היא, מה הוצרך רב להשמיענו דין זה?

ומשנינן: מהו דתימא, הני מילי דסגי במרחק זה בין מין למין, דוקא בזרעין. אבל בירקות לא די בכך, משום שהירקות יונקים יותר מזרעים. קא משמע לן רב, דדינם כדין הזרעים.

ומקשינן: למומרא דיניקת הירקות אלימא מיניקת הזרעים, ומשום כן הוצרך רב להשוותם? והא שנינו איפכא.

דהתנן: כל מיני זרעים, אין זרעין מינים שונים בערוגה אחת. ואפילו לא בשיעור של חמישה מינין על ערוגה של ששה על ששה. אבל כל מיני ירקות, זרעין אותם יחד בערוגה אחת במרחק האמור! והא דתנן "ערוגה של ששה על ששה, זרעין בתוכה חמישה זרעונים", בזרעוני ירקות קאמר.

ושוב קשיא, מאי קא משמע לן רב?

ומשנינן: מהו דתימא, הני ירקות שיוצאים בהם למרור, מין זרעים נינהו, ולא מין ירקות. ולכך לא יזרעו בערוגה אחת כלל. קא משמע לן רב, דמיני ירקות הן. לפיכך נזרעים הם בערוגה אחת כהלכתם.

ותמהינן: וכי מרור מין זרעים הוא, סלקא דעתך למימר? והא תנן: אלו ירקות שאדם יוצא בהן בפסח!

וכן תני בר קפרא: אלו ירקות!

וכן תני רבי שמואל: אלו ירקות!

ומשנינן: חזרת איצטריבא ליה לרב

ומשנינן: **תרגומא** [תפרש] להא דקאמר רבי מאיר, "בין לחין בין יבשין", דאקלח בלבד קאמר!

תנו רבנן: אין יוצאין בהן כשהם כמושין!

משום רבי אליעזר בן רבי צדוק אמרו: יוצאין בהן אף כשהם כמושין!

בעי רמי בר חמא: מהו שיצא אדם ידי חובתו בפסח, במרור של מעשר שני בירושלים?

ומפרשין: **אליבא דרבי עקיבא לא תיבעי לך, ופשיטא דיוצאין בו.** שהרי לדידיה יוצאים אף במצת מעשר שני. **והשתא, אם במצת שחיוב מעשרותיה הוא מדאורייתא נפיק במעשר שני, במרור שהוא ירק, ואין חיוב מעשרות ירק אלא מדרבנן, מיבעי לן למימר דיוצאין בו במעשר שני?!**

כי תיבעי לך, אליבא דרבי יוסי הגלילי, תיבעי. דאמר, אין יוצאין במצת מעשר שני, משום שאינה נאכלת בכל מושבותיכם, אלא בירושלים בלבד⁽³⁾.

ועליהם קתני "בין לחין בין יבשין", ודלא כרב חסדא.

ומשנינן: אף רישא איירי בקלח. וסיפא פרושי קא מפרש לה לרישא. והכי קאמר: **כי קתני ברישא "בין לחין בין יבשין", אקלח קתני לה.**

מיתבי: תניא: יוצאין בהן [בעלים] ובקלח שלהן, בין בלחין בין ביבשין — דברי רבי מאיר.

וחכמים אומרים: כשהם לחין יוצאין בהן. אבל כשהן יבשין, אין יוצאין בהן!

ושוין רבי מאיר וחכמים, שיוצאין בהן כשהם כמושין [יבשים קצת⁽²⁾]. **אבל לא יוצאין בהם כשהם כבושים בחומץ, ולא כשהם שלוקין [מבושלים הרבה], ולא כשהם מבושלין דרך כישול רגיל! לפי שכבר אין בהם את טעם המרור.**

כללו של דבר: כל שיש בו טעם מרור, יוצאין בו. וכל שאין בו טעם מרור, אין יוצאין בו!

קתני מיהת, "יוצאין בהם ובקלח שלהן, בין לחין בין יבשין". אלמא, אף בעלים יבשין יוצאין. וקשיא לרב חסדא.

בשער הציון, שם סקמ"ח.

ויעוין בקרבן נתנאל שהביא מקור מדברי הירושלמי להחמיר בזה.

3. רש"י. וצריך עיון, הא לעיל מבואר, דרבי יוסי הגלילי ממעט מעשר שני מ"לחם עוני". מיהו, כתב רש"י בחומש בקרא ד"בכל מושבותיכם", "פרט למעשר שני ולחמי תודה". והוא על פי המכילתא. ולפי זה, ממעט רבי יוסי

לכך פירושו, דהכא אינו משום יניקה. אלא משום ערוב. שאם יזרע יותר מחמשה זרעים, יתערבבו זה עם זה לכשיגדלו.

2. וכתבו הריטב"א ומהר"ם חלאווה, דיוצאין אף בעלים כמושים. אבל המגן אברהם בסימן תעג הוכיח מדברי הרמב"ם והטור, דאין יוצאין בכמושים, אלא בקלחים ולא בעלין. וכן היא דעת הריא"ז, שחולק על זקנו הר"י בזה. ויעוין

האשה לא תשרה בפסח את המורסן כדי שתוליד [להוליד] אותו בידה למרחק! שכן היה דרכן, לשוף את הגוף במורסן. ואסור להשרותו, משום שהוא מחמיץ בשרייתו.

אבל שפה היא את המורסן בבשרה, כשהוא [המורסן] יבש! ואף על פי שגופה רטוב מהמים, אין המורסן מחמיץ במים מועטים כל כך⁽⁵⁾.

לא ילעים אדם חיטין בפיו, ואחר כך יניח אותן על מכתו! שאם ישהה אותן לאחר שלעסם והרטיבם ברוק שבפיו, יבואו לידי חימוץ.

תנו רבנן: אלו דברים שאין הם באין לידי חימוץ: בצק האפוי! שלחם לאחר שנאפה, שוב אינו מחמיץ לעולם, כל כמה שישרה במים.

ובצק המבושל! ויבואר בסמוך.

ובצק חלומ, שחלטו אותו ברותחין! שכשמטילים אותו לתוך מים רותחין, אין הם מניחים אותו מלהחמיץ⁽⁶⁾.

מאי דינו של המרור בזה? מי אמרינן, דוקא במצה דחיובה דאורייתא, הוא דלא נפיק במעשר שני. אבל מרור של מעשר שאינו אלא מעשר דרבנן, נפיק ביה. דהא מדאורייתא שפיר נאכל בכל מושבות.

או דלמא, כל דתקינו רבנן, כעין דאורייתא תקון! ומאחר שתקנו בו חכמים דין מעשר, הרי הוא נחשב כאין לו היתר במושבות. וכיון שהוקשו מרור ומצה זה לזה, אף במרור בעינן שיהיה נאכל "בכל מושבותיכם".

אמר רבא: מסתברא, דאין יוצאין בו. ושויים מצה ומרור בדיניהם לכל דבר⁽⁴⁾.

מתניתין:

אין שורין בפסח את המורסן [קלפות החיטים] לתרנגולים, לפי שהוא מחמיץ בכך.

אבל חולטין אותו ברותחין, לפי שהרותחין אינם מניחים אותו להחמיץ.

"קדושה שניה קידשה לעתיד לבוא". שאם לא כן, הא אין מחיצות ירושלים קולטות את המעשר. ולמה לא יחשב כנאכל בכל מושבות. מיהו, דחה פירוש זה. דאם כן, הוה לן לפרושי להדיא בזמן הזה מיירי.

5. וכתבו הגאונים, שאף על פי שחלוט אינו בא לידי חימוץ, אין להתיר חליטה אלא לחולה, ועל פי בקיאים בלבד. לפי דלא ידעינן חליטה מה היא.

6. כן היא פשטות דברי רש"י. וכן פירש מהר"ם חלאווה בדעתו. אבל הרא"ש כתב,

הגלילי מעשר שני, אף משום שאינו נאכל בכל מושבות [ודלא כדאמרינן לעיל, דיש לו היתר בכל מושבות, משום דאם נטמא פריק ליה, ואוכלו חוץ לירושלים]. ולא הוצרך רבי יוסי הגלילי למעט מ"לחם עוני", אלא לזמן נוב וגבעון. מהרש"א. ויעוין בצל"ח.

4. עוד פירש רש"י, דהנידון הוא על מרור בזמן הזה, שאין חיובו אלא מדרבנן. ומספקא לן, אם אף בחיוב מרור דרבנן בעינן "בכל מושבותיכם". ומסקינן, דתקנת חכמים דמרור בזמן הזה, היא כעין חיוב מרור דאורייתא לכל דבר.

וכתב, דאי אפשר לפרש כן, אלא למאן דאמר

אמרי דבי רב שילא: ותיקא [מין מאכל קמח], שרי לאוכלו בפסח!

ומקשינן: והתניא: ותיקא אסור!

ומשנינן: לא קשיא. הא דהתירו דבי רבי שילא, היינו היכא דעבדיה במישחא ומילחא (7) [שבשלו את הקמח בשמן ובמלח] בלא מים (8)! ובכך אין הוא מחמיץ. וכדקיימא לן: מי פירות אין מחמיצין (9)!

והא דקתני דאסור, היינו היכא דעבדיה לקמח במיא ומילחא! שהמים מחמיצין אותו.

אמר מר זוטרא: לא לימחי אניש קדרא בקימחא דאבישנא [קמח של חיטים לחות שנקלו בתנור]! שדרכן היתה ליתן קמח לתוך תבשיל הקדירה בכדי שיתעבה. ואסור לעשות כן בפסח, משום שעל ידי המים שבתבשיל הוא מחמיץ. ואף בקמחא דאבישנא אסור. ואפילו שהאפוי אינו

ותמהינן: איך קתני דהמבושל אינו מחמיץ? והלא כשניתן במים, עדיין הם לא רתחו. ואינו מתבשל בהם מיד. אם כן, אדמבשל ליה מחמע [עד שיגמר בישולו, יחמיץ בינתים].

אמר רב פפא: בבצק האפוי שבישלו לאחר אפיתו קאמר! וקא משמע לן, דלאחר שנאפה אינו מחמיץ, ואפילו על ידי בישול.

תניא: רבי יוסי ברבי יהודה אומר: קמח שנפל לתוכו דלף [דליפת מים] מן הגג – אפילו אם דלפו עליו מים כל היום בולו, אינו בא לידי חימוץ! לפי שטירדת הדלף שאינה פוסקת, מונעת ממנו להחמיץ. והיא כאותה ששנינו לקמן [מח ב], שכל זמן שעוסקים בבצק, אינו בא לידי חימוץ [ראשונים].

אמר רב פפא: והוא דעביד הדלף טיף לחדי טיף! כלומר, שנופלת טיפה אחר טיפה מיד, בלא שהות ביניהן. וצריך לאפותו מיד לאחר שפסק הדלף. רא"ש.

8. ולשיטת הרי"ף דסובר דמי פירות אין מחמיצין אף בצירוף מים, צריך לומר דהכוונה היא שאין בו מים בלבד, אלא מי פירות נמי. רא"ש.

[והוא על פי דרכו בשיטת הרי"ף [הובאה לעיל לו א]. ויעוין שם בשם האחרונים, שאין הכרח לומר בדעת הרי"ף כן].

ולפי זה יוכרח, דאית ליה, דמלח הוא תולדת המים, ולא מי פירות. שאם לא כן, אף במיא ומילחא יש להתיר. קרבן נתנאל. ויעוין בשלטי הגיבורים [דף י מדפי הרי"ף אות ב].

9. ואף שהמלח לאחר שנמס בתבשיל דינו כמים, אין בו כדי להחמיץ. לפי שהוא מועט. וגם

דכונת רש"י היא לזיעת הגוף. שלחלוחית הזיעה אינה מחמיצה. אבל אם יש עליה טיפות מים ממש, ודאי אסור.

והרוקח כתב, שאף זיעה מביאה לידי חימוץ. ומדמה לה לרוק אדם, דתנן בסמוך דהוא מחמיץ.

7. והר"ן כתב להוכיח מכאן, שאין המלח גורם לידי חימוץ העיסה. ודלא כהראשונים שכתבו דדוקא בשמן אין לחוש לכך. אבל בעיסה הנילושה במים אין ליתן מלח, לפי שהוא ממנה להחמיץ. וכדקיימא לן, "מליח כרותח". ויעוין עוד ברא"ש שהאריך בראיות לכאן ולכאן.

משום דמי פירות נינהו. ומי פירות אין מחמיצין! הלכך מותר לחרוך אף שני שיבולים יחד.

והדר ביה אף אביי מההיא, וחזר להתיר. ולא מטעמיה דרבא, אלא מטעם אחר. משום דכל מים אנב מדלייהו [אגב נפילתם], לא מחמיצין! שאין המים מחמיצים אלא כשהם קיימים ועומדים על החטים. אבל תוך כדי דרך נפילתם, אינם מחמיצים.

דהא אמר אביי: האי הצבא דאבישנא [כד שמיבשים בו חטים בתנור, ועושים מהן "קליות"] — אם הכד סחיפא [הפוך כשפיו למטה], שרי! ומותרות הקליות שנעשו בו בפסח. משום שהמים הנפלטים מן החטים על ידי חום התנור, נופלים מחוץ לכד. ואין הם מחמיצים בדרך נפילתם.

אבל בחצבא זקיפא [כשהכד זקוף ופיו למעלה], אסור! לפי שהמים נופלים חוזרים ונבלעים בחיטים, ומחמיצים אותן. שהרי הם קיימים ונשארים בתוך הכד.

אלמא, סבר אביי, כל שהמים הם באמצע נפילתם, אינם מחמיצים. והדר ביה ממה שאסר לחרוך שתי שבולים יחד.

ורבא אמר: אפילו אם נתן את החטים בחצבא זקיפא, נמי שרי לאוכלן. משום שהמים הנפלטים מהן, מי פירות נינהו. ומי פירות אין מחמיצין!

תנו רבנן: אין לותתין [שורים במים]

מחמיץ, והחטים הקליות הרי הן כאפויות. מכל מקום חיישינן דילמא לא בשיל [לא נקלה] הקמח שפיר. ועדיין הוא בא לידי חימוץ.

ואף דאין הקמח מחמיץ כשהוא נחלט ברותחין, הדרך ליתנו לתבשיל קודם שהרתיח.

ח-א אמר רב יוסף: אין החליטה ברותחין מועילה למנוע מחימוץ, אלא כשהוא נותן לתוך הרותחין כל חיטה בפני עצמה. אבל לא ליחלוט [יחלוט] איניש תרי גרעיני חיטי בהדי הדדי. דלמא אזלא חדא חיטה, ויתבא בציריא דהברתה [תשב על הסדק של החטה השנייה] ותכסנה. ונמצא דלא סליק לחו דיקולא דמיא [לא מגיעה רתיחת המים] מארבע רוחתא [מארבעת צידי החיטה], וממילא אתי לידי חימוץ.

ואמר אביי: לא יחרוך [לא ישרוף] איניש על האש תרי שבולי בהדי הדדי. דלמא נפקי מיא מהאי שבולת, ובלע אידך שבולת מהמים שנפלטו מהראשונה. וקודם שתספיק להחרך, אתיא לידי חימוץ.

אמר ליה רבא: אי הכי, אפילו שבולת חדא נמי לא יחרוך. משום דניחוש, דלמא נפיק מים מהאי רישא [מקצה אחד של השבולת], ובלע אידך רישא ממים אלו, ויחמיץ מחמתם.

אלא אמר רבא: אין לחשוש כלל שהמים היוצאים מהשבולים עצמם יגרמו לחימוץ.

זה נידון בהרחבה בפוסקים. והרמב"ם בפרק י מטומאת אוכלין הלכה ב כתב, דדינו כמי פירות.

גשתנה צורתו מצורת מים. אבל במים גמורים, חיישינן אף בכל שהוא. ר"ן.

ודעתו היא שהמלח הוא תולדת המים. ודבר